

POTREBUJEME PRI VYMEDZOVANÍ SOCIÁLNYCH FENOMÉNOV NEVYHNUTNE POJEM PRAVIDLA?

TATIANA SEDOVÁ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

SEDOVÁ, T.: Do We Necessarily Need the Concept of Rule in Defining Social Phenomena?

FILOZOFIA 67, 2012, No 7, p. 582

The paper discusses the concept of rule and its role in understanding and defining social facts. On the background of the main objections against Winch's conception of rule as the necessary and sufficient means for identifying a social phenomenon (M. Hollis, J. Bohmann, M. Gilbert) it questions the analogy between the linguistic activity, the Wittgensteinian conception of meaning and conceiving of agency as a meaningful social activity.

Keywords: Social dependence of meaning and thought – Rule following and the idea of social science – Rules as sufficient and necessary condition for social phenomena – Winch's antinaturalism, the thesis of social dependence and its critics – J. Bohmann – M. Hollis – M. Gilbert – Natural view – Wittgensteinian view on rule

Úvod. Problém špecifikácie sociálneho poznania sa v analytickej tradícii spája hlavne s dielom neskorého Wittgensteina. Jeho prominentným stúpencom v sociálnej sfére je P. Winch, ktorého kniha z roku 1958 *Idea sociálnej vedy a její vztah k filosofii* predstavuje relevantný pokus založiť chápanie sociálneho na analógii s Wittgensteinovým chápaním fungovania jazyka. Stratégia, ktorú Winch uplatnil, je z veľkej časti obsahom tejto state, pričom sa venujeme kritike Wincha na pozadí námietok z pera J. Bohmanna, M. Hollisa a M. Gilbertovej.

Ak súhlasíme s J. Bohmannom v názore,¹ že Hempelov pokus o platnú rekonštrukciu explanácie racionálnej činnosti, ktorej pozadím bol koncept kauzality prevzatý z prírodovedy, zlyhal, je zrejmé, že hlavne limity takéhoto chápania kauzality motivovali filozofov a metodológov vedy pri hľadaní nových pojmov, aby adekvátne vysvetlili sociálne fenomény a sociálnu činnosť (konanie).² V tomto úsilí pripadli špecifické postavenie a špecifická funkcia pojmu pravidla, hoci to si vyžaduje aj explikáciu vzťahu medzi pojmami pravidla, normy a normatívnosti, lebo niektorí autori, napríklad Henrik von

¹ „Neúspech Hempelovho úsilia poskytnúť platnú rekonštrukciu explanácie roacionálnej činnosti podnietil filozofov hľadať nové pojmy, najmä pojem pravidiel a postupovania podľa pravidla, ktoré mali nahradiť kauzalitu tam, kde zlyhala“ ([1], 57).

² O rozlíšení medzi aktivitou, činnosťou a konaním pozri napr. in: ([11], 773 – 774; [13], 33 – 42).

Wright, pokladajú pojem normy za nadradený pojmu pravidla, kým hlavne tí, ktorí rozvíjajú napríklad problematiku sociokultúrnej evolúcie prostredníctvom teórie hier alebo formovania a udržiavania právneho a politického systému na základe racionálnej voľby, favorizujú nadradenosť pojmu pravidla. Aj J. Habermas vo svojich prácach o komunikatívnom konaní preferuje pojem pravidla.³ V stati sa nebudem venovať tejto akokoľvek relevantnej problematike ani nebudem skúmať vzťahy medzi normatívnymi presvedčeniami a správaním, zdroje normatívnosti či rozličné teórie vzťahu medzi normatívnymi presvedčeniami a správaním (socializácia aktéra; sociálna identita; model konformity založený na teórii racionálnej voľby). Vo všeobecnosti len pripomeniem vcelku triviálnu skutočnosť, empiricky ľahko testovateľnú, že mať isté normatívne presvedčenie neznačí, že v súlade s ním a podľa neho aktér bude aj konať. Normy alebo pravidlá odkazujú na správanie, nad ktorým ľudia majú kontrolu a ktoré je podporované zdieľanými presvedčeniami o tom, čo by sa malo, alebo nemalo robiť v danom sociálnom kontexte. Normy však nemožno stotožňovať s pozorovateľným správaním ani s normatívnymi presvedčeniami, lebo tie môžu, ale nemusia vyústiť do adekvátnej činnosti. Je očividné, že behavioristický prístup ku správaniu neumožňuje odlíšiť nejaké rozšírené repetitívne správanie od správania, ktoré sa riadi pravidlom.

Repetitívnosť a postupovanie podľa pravidla. Čisto behavioristický prístup, podľa ktorého pozorovateľné správanie treba vysvetľovať ako reakciu na nejaký fyzický určiteľný stimul, fakticky stotožňuje normatívny postoj s činnosťou, pričom neumožňuje diferencovať medzi činnosťou, konaním a správaním – medzi prípadmi konania a správania, keď sa postupuje podľa pravidla, a pravidelne sa opakujúcim výskytom istej akcie, správania: napríklad že keď prší, väčšina ľudí vystiera nad hlavy dáždnik; alebo kultúrno-hygienický návyk fungujúci ako rozšírený vzor – čistenie zubov; alebo čoraz rozšírenejší zvyk – pestovanie džogingu. Ešte vypuklejšie poukazujú na neadekvátnosť postupu odvodzujúceho z opakovania istej akcie prítomnosť pravidla, ktoré imputuje zmysel istej činnosti, formy prejavov ľudí trpiacich na Tourettov syndróm, ktorí cyklicky opakujú slová, celé vety, opakujú isté pohyby, imitujú správanie iných, nadávajú a pod. (echolália, echopraxia). Nutkavá potreba vykonávať tieto aktivity však nie je správaním a konaním podľa pravidla. Z tohto aspektu repetitívnosť správania alebo činnosti nie je postačujúcou podmienkou na to, aby sme uznali, že v takýchto prípadoch ide o exemplifikáciu pravidla, ktoré umožní pochopenie zmyslu takýchto prejavov.

K analógii konania a lingvistického správania. Je síce fakt, že po ústupe postpozitivismu sa presadil prístup, ktorý favorizuje analógiu medzi lingvistickou, resp. komunikačnou aktivitou a konaním, pričom najmä anglosaskí autori (P. Winch, M. Hollis, D. Davidson, S. Kripke, Margaret Gilbert a i.) v ostatných desaťročiach minulého storočia, ale aj v súčasnosti pripisujú hlavnú zásluhu na vzostupe pojmu pravidla ako explanačného nástroja sociálnej reality a podstaty človeka ideám neskorého Wittgensteina z *Filozofických skúmaní*. Ide hlavne o idey, akými sú verejná významu, predpoklad existencie

---

³ Pozri štúdie in: [4].

tencie človeka ako normatívnej bytosti,⁴ forma života, jazyková hra, nemožnosť fungovania súkromného jazyka, postupovanie podľa pravidiel, sociálna determinovanosť myslenia a jazyka). K tomu pristupuje Kripkeho interpretácia z jeho práce *Wittgenstein on Rules and Private Language* (1982). Treba však expressis verbis zdôrazniť, že spojenie sociálnej činnosti s významom a pravidlami, prostredníctvom ktorých sa vysvetľuje konanie či sociálna činnosť, uplatnili už aj pred wittgensteinovským vzostupom najmä Herbert Georg Mead, J. Huizinga, É. Durkheim, M. Weber. Svojou troškou do mlyna prispel napríklad aj štrukturalizmus, ktorý vo vlastnostiach jazyka hľadal modely výkladu sociálnych fenoménov. Samozrejme, v tejto súvislosti nemožno zabúdať (upozorňuje na to napríklad aj J. Peregrin) na filozofov práva (Herbert L. A. Hart, R. Dworkin) a na deontologickú logiku.

Wittgensteinovské inšpirácie a pravidlo.⁵ Aj keď akceptujeme fakt, že pravidlo nemusí byť explicitne vyjadrené v jazyku, a prijímame Peregrinom favorizovanú naturalistickú predstavu Sellarsa, podľa ktorej pravidlo existuje aj ako niečo „vpísané“ do organizmu a že jestvuje pravidelné opakujúce sa správanie, správanie regulované explicitným pravidlom, a správanie regulované vzorom,⁶ zostáva podľa mojej mienky problematická analógia medzi činnosťou riadenou pravidlom a lingvistickou aktivitou v duchu wittgensteinovského nasledovania pravidiel. Inými slovami, ide mi o to, či Wittgensteinove myšlienky o pravidle, navyše späté s fungovaním jazyka a pochopením významu v jazykovej komunikácii, jeho ambiguitné poznámky o postupovaní podľa pravidiel bez reflexie alebo o osvojení či ostenzívnom naučení sa slova „pravidlo“ a o jeho nasledovnom použití, napríklad v spojitosti s hraním šachu, alebo Wittgensteinove poznámky o osvojení si pravidiel pozorovaním nie sú príliš neurčité na to, aby sa stali základným pilierom explanačie a interpretácie povahy a podstaty sociálneho, statusu normatívnosti a relevantných určení človeka. Navyše, ani v rámci vysvetľovania fungovania jazyka nemá pojem pravidla u Wittgensteina jednotný výklad a kolíše medzi Scyllou krajného skepticizmu a Charýbdou realizmu.⁷ Kľúčové v prípade Wittgensteina je však podľa mojej mienky to, že pravidlo, resp. postupovanie podľa pravidiel nepredpokladá explicitnú, v jazyku formulovanú znalosť pravidiel, ale práve naopak, kritériom sú tu nasledujúce vyjadrenia: „Či teda to, čo nazveme ‚riadiť sa pravidlom‘, je niečo, čo by mohol urobiť len jeden človek len raz v živote? – A to je, prirodzene, poznámka ku gramatike výrazu ‚riadiť sa pravidlom‘. Nie je možné, aby sa len jediný raz a len jeden človek riadil pravidlom. Nie je možné, aby jestvovala len jedna príležitosť informovať niekoho, dať rozkaz, porozumieť mu.

---

⁴ Pozri napr. ([10], 11 – 14).

⁵ Kompletný zoznam citácií zo všetkých Wittgensteinových prác, v ktorých sa vyskytuje problematika *Regel Verfolgung*, možno nájsť in: *The Wittgenstein Reader*. Ed. Anthony Kenny. Frankfurt am Main, Stuttgart: Suhrkamp Verlag 2000, S. 106 – 134.

⁶ Pozri napríklad ([10], 39 – 40, 65 – 67).

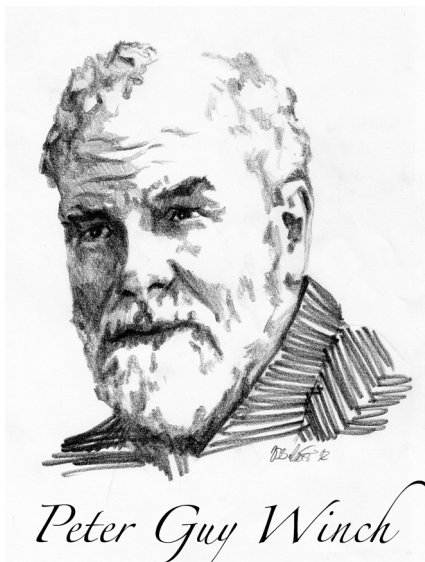
⁷ Najfrekvencovanejšie citáty, v ktorých sa tematizuje pravidlo z *Filozofických Skúmaní* pozri in: ([20], § 31, § 54, § 67, § 68, § 69, § 82, § 83, § 84, § 85, § 125, § 198, § 199, § 217, § 219, § 224, § 238, § 235), aby som uviedla tie citáty, ktoré sa explicitne exploatujú v literatúre pri tematizovaní sociálnej determinovanosti jazyka, mysle, sociálneho a konania.

Riadiť sa pravidlom, informovať, dať rozkaz, hrať partiu šachu sú zvyky (obyčaje, inštitúcie)“ ([20], 111, §199). Hra je teda pre každého aktéra niečím externým; tým, čo ju konštituuje, je pravidlo, ktoré, povedané spolu s Wittgensteinom, „nasledujem slepo“. Toto kritérium potom vyústí do tézy o sociálnej podmienenosti myslenia, jazyka a pravidiel, lebo jazyk s jeho verejným sociálnym charakterom má logickú prioritu pred vedomím, a teda sa popiera možnosť fungovania súkromného jazyka a pochopenia významu. Význam nepredchádza použitie, ale ho konštituuje použitie slova regulované pravidlom. Pravda, jestvuje adekvátne i neadekvátne užitie slova. Wittgenstein chápe korektné použitie ako použitie regulované pravidlom a predpokladá existenciu spoločného pravidla v rámci lingvistickej komunity.

Problém s neurčitosťou významu ako použitia však naďalej zostáva: Ako totiž dochádza k šíreniu nejakého pravidla za hranice daného prípadu? Ako možno z tejto inštanície použitia výrazu určiť jeho aplikáciu pre ďalšie prípady? A ktoré znaky použitia indikujú lingvistické normy, ak práve pravidlá dodávajú významu normatívnu dimenziu? To má dôsledky, aj pokiaľ ide o analógiu s pravidlami v sociálnom svete.

Antifundacionalizmus à la Wittgenstein a jeho úskalia pri poznávaní sociálneho. So zreteľom na sociálne poznanie nemožno mlčky obísť ani fakt, že aj v tejto oblasti sa adaptoval Wittgensteinov antifundacionalizmus, ktorý spochybnil karteziánsky aj empiricistický názor, že privátne vnemy a subjektívne prežívanie stavov vedomia sú nepochybným istým základom poznania, čo malo relevantné dôsledky pre chápanie jazyka a významu. Tento epistemologický a sémantický antifundacionalizmus ho na jednej strane urobil prítlačlivým pre odlišné sféry skúsenosti od matematiky až po politickú a morálnu filozofiu. Lenže treba poznamenať, že tento antifundacionalizmus v sociálnom poznaní skrýva v sebe aj značný konzervativizmus, podľa ktorého zostáva všetko tak, ako je, lebo každá hra má interné regulatívy a v rámci celého systému svoju vlastnú funkciu. Wittgenstein sa primárne zaujímal o porozumenie fungovania jazyka a o uchopenie významu, takže si vystačil s predpokladom, že na úspešnú komunikáciu je potrebná racionalita partnera v komunikácii. Otázka, ako chápal túto racionalitu, je však rovnako problematická. Zrejme predpokladal dosiahnutie komunikačnej zhody, naplnenie predpokladaného správania hovorca z pohľadu komunikátora. Potom ho nemusel zaujímať denotát osobného zámena „iní“ ani rozsah zámena „my“. Explicitne na tento aspekt upozorňuje B. Williams: „Jelikož Wittgenstein se zabýval především problémy jazyka, významu a vědění, v jeho vlastní práci často nezáleží příliš na tom, zda se „my“ vztahuje k jedné kulturní skupině či etniku v kontrastu k druhému, nebo zda spíše zahrnuje všechny, s nimiž bychom se mohli srozumitelně domluvit: pokud na tom i u něho záleží, lze dojít snadno ke správnému porozumění. V politických a etických záležitostech pluralismu a společenské totožnosti však na těchto rozdílech záleží na úkor takřka všeho dalšího a ke správnému pochopení nelze jednoznačně dojít“ ([18], 75). B. Williams adresuje stúpencom aplikácie ideí neskorého Wittgensteina v sociálnej sfére, napríklad v antropológii, sociológii, politológii a pod., upozornenie, že wittgensteinovský antifundacionalizmus v každej sfére, jazyk a poznanie nevynímajúc, a odmietanie abstraktného ústia pri uplatnení na sociálny život do konzervativizmu a nezmyselnosti sociálnej kritiky spoločenskej

praxe ako formy života. Jediné, čo získame, je paradox, lebo tento prístup len pripomína zakotvenosť ideí vo formách praxe. Teda uplatnenie analógie pravidla z wittgensteinovského arzenálu ponímania komunikácie významu a pravidla ako konštituenta konania a normatívnosti bude zrejme pomerne problematické.

K antinaturalizmu P. Wincha a k ideí sociálnej vedy.

V knihe *Idea sociálnej vedy a jej vzťah k filozofii*, ktorá sa stala kultovým krédom antinaturalizmu v sociálnom poznaní, sa P. Winch nesnaží analyzovať rozdiely medzi jednotlivými sociálnymi vedami, sociológiou, ekonómiou, politológiou, ale má ambíciu osvetliť „jisté rysy konceptu sociálneho bádania jako takového“ ([19], 130). To je však problematika, ktorá je doménou filozofie a ktorú nerieši nijaká sociálna ani humanitná veda.⁸ P. Winch kritizuje nasledovníkov J. S. Milla, V. Pareta, É. Durkheima, D. Huma, K. Poppera, M. Webera, a v zásade každú teóriu tendujúcu k pozitivizmu za to, že ľudskú činnosť vysvetľujú prostredníctvom empirických generalizácií opakovaných väzieb, vzťahmi medzi predpokladanými príčinami a činmi. Winch na počiatku

odmieta tzv. „kopáčsku koncepciu filozofie“ aj filozofiu pestovanú v intencii „majstra vedca“ a obhajuje oprávnenosť metafyzického a epistemologického ponímania pojmu skutočnosti; v prípade sociálneho to značí explikovať podmienky zrozumiteľnosti sociálneho správania, sociálnej činnosti. Teda potom „zapotrebí je spíše prozkoumat důsledky konceptů, které užíváme“ ([19], 30). Podľa Winchovej rétoriky sú spoločenské interakcie, vzťahy medzi ľuďmi prešpikované „ideami skutočnosti“ ([19], 34). V tejto súvislosti uvádza ako príklad mnícha a inštitúciu mníšskeho rádu, ktoré sa dajú adekvátne pochopiť len pomocou náboženských konceptov, ktoré sú ohniskom mníchovho života, hoci ako individuálna osoba má vzťahy aj mimo kláštora a svojho rádu ([19], 34, 35). Ak akceptujeme, že sociálne vzťahy stelesňujú sociálne idey, tak podľa Winchovej optiky „vzájemné sociální působení můžeme s větším užtkem přirovnat k výměně idejí během konverzace než ke vzájemnému působení sil v rámci fyzikálního systému“ ([19], 123). A tu nachádza vhodný terén na aplikovanie Wittgensteinových ideí sociálnej podmienenosti jazyka a myslenia. Je tu však otázka, aké kritérium máme k dispozícii na odlíšenie konania so zmyslom od činnosti, v ktorej zmysel absentuje.

Podľa Wincha v prípade činnosti ide o analógiu s definovaním významu slova prostredníctvom jeho použitia, a tak sa ukazuje možnosť identifikovať pravidlo v správaní, ktoré nás zaväzuje k tomu, aby sme priebeh činnosti opakovali aj v budúcnosti. Značí to,

⁸ O rozdiely medzi sociálnou a humanitnou vedou pozri napr. ([14], 11, 43 – 45).

pokračujúc vo wittgensteinovskej analógii, vzťah daného konania k sociálnemu kontextu, možnosť alternatívy, a to aj v prípade najprivátnejšieho správania, ak ma byť zmysluplné a zrozumiteľné. „Chápať niečo znamená chápať i pravý opak – chápu, čo znamená jednat poctivě, do té míry (a o nic lépe), nakoľik chápu, čo znamená poctivě nejednat. Proto je jednání, jež je výsledkem porozumění, jednáním, pro něž existuje alternativa“ ([19], 70).

Achillova päta Winchovej argumentácie? Wittgensteinova „mesmerická dikcia“ (M. Hollis), podľa ktorej to, čo treba akceptovať, je práve forma života, inými slovami že istá činnosť je vnorená do nejakého druhu istej praktiky, padla napriek svojej vágnosti a konfúznosti na úrodnú pôdu. Pochopiť jednotlivý čin vyžaduje porozumenie širšieho kontextu, pochopenie kolektívnych ideí, ale háčik je v tom, že skončíme pri deskripcii nejakej formy života ako hry. Lenže podľa Wittgensteina nejstvue nič, čo by jednotlivé hry, napríklad olympijské hry, kartové hry, stolové hry, mali spoločné. Existuje len rodinná podobnosť. M. Hollis však explicitne demonštruje, že napríklad šach, figurujúci ako paradigmatický príklad, ilustruje problematickosť vychádzania z pojmu pravidla ako adekvátneho kritéria zmysluplnej sociálnej činnosti.⁹ „Šach je rovnako dobrým aj zlým príkladom, ak chceme pochopiť sociálny život na základe analógie s hrou. Šach adekvátne ilustruje interný ráz a konštrukcionistický charakter zmysluplnej aktivity a internú povahu dôvodov jednotlivých ťahov. Lenže je zavádzajúce, ak táto analógia implikuje, že sociálna aktivita sa vyznačujú *úplnými, hotovými* a konzistentnými pravidlami, ktoré postihujú všetky možnosti, prípady“ ([6], 153). Ako protipríklad takéhoto chápania M. Hollis uvádza napríklad diplomáciu ako hru s fixnými pevnými pravidlami, konvenciami, v ktorej sa predpokladá, že diplomatický protokol, jazyk a spôsoby treba interpretovať prostredníctvom dešifrovania konvencií a signálov a s vedomím, že diplomati očakávajú, že protihráč, partner toto implicitné poznanie ovláda. Lenže konvencie sú nelimitované, neobmedzené a cieľom diplomacie nie je výmena banalít na koktailovom večierku. Ciele diplomacie sú vo vzťahu k tejto protokolárnej hre externé, hoci nie sú externé vo vzťahu ku všetkým hrám, ktoré štáty medzi sebou rozohrávajú. Podobne aj etnografia, antropológia, historiografia, religionistika, ale aj ekonómia a antropológia ponúkajú analogické prípady, keď pravidlá istého rituálu, istej činnosti, napríklad výmeny, darovania, modlitby, obety atď., neurčujú zmysel a ciele danej činnosti. Z tohto hľadiska je pochopiteľné, keď M. Mauss konštatuje v spojitosti s tzv. totálnym faktom: „... tato obecně platná fakta mají naději být univerzálnějšími než různé instituce či různá témata spjatá s těmito institucemi, které mají vždy více či méně náhodné lokální zbarvení. [...] Hlavně však má výhodu reálnosti. Tímto způsobem vidíme sociální jevy jako takové, jaké jsou, zcela konkrétně. V každé společnosti vnímáme spíše lidi, skupiny a jejich chování než ideje a pravidla“ ([8], 153).

---

⁹ „Chess is both good and bad example for purposes of understanding social life by analogy with games. It illustrates well the internal nature and constructed character of meaningful activity and the internal nature of reasons for particular moves. But it is misleading, if it suggests that social activities have complete consistent rules, covering all eventualities“ ([6], 153).

J. Bohmann konštatuje, že Winchova idea sociálnej vedy neponúka vymedzenie postačujúceho rozdielu medzi postupovaním podľa pravidla a kauzálnou analýzou. Napokon, jestvuje množstvo kauzálnych koncepcií konania. Bohmann so zreteľom na ciele sociálneho poznania pripomína, že jestvujú aj iné a vcelku úspešné pokusy vysvetľovať činnosť, ktoré sa zaobídu bez pojmu pravidla, napríklad teória racionálnej voľby a rozhodovania, teória komunikatívneho konania, etnometodológia. Pravidlá sú nedostačujúce na to, aby artikulovali všetky ciele sociálnych vied pri deskripcii, analýze a objasňovaní sociálnych fenoménov. Bohmann konštatuje, že v otázke vymedzenia povahy podstaty sociálneho poznania, inými slovami sociálnej činnosti, resp. sociálnych faktov, jestvuje diskrepancia medzi Winchovými antiempiristickými závermi a jeho konceptuálnou analýzou.

„Proti Winchovej argumentácii možno skutočne vzniknúť rovnaké skeptické námietky wittgensteinovskej proveniencie, aké uplatnil pri kritike empiricizmu: podobne ako kauzálna deskripcie bez mechanizmu aj pravidlá sú príliš slabé na to, aby podporili všetky ciele sociálnych vied“ ([1], 59).

Nezlučiteľnosť medzi kauzálnou generalizáciou a sociálnym poznaním je založená na predpoklade sociálnej determinovanosti myslenia jazyka a na koncepte zmysluplného správania. „Nejde o to, jaký stav vecí nám môže ukázať empirický výzkum; dôležitý je tu filosofický rozbor, ktorý nám odhaluje niečo o tom, čo má význam říci“ ([19], 76). Čelíme však otázke, či silný zaver, ktorý nám sugeruje P. Winch, plyní naozaj z diverzity praktík a konceptuálnej analýzy, motivovanej analógiou medzi zmysluplnou komunikáciou a inými podobami praxe. Napriek Bohmannovej kritike Wincha ani M. Hollis, ani P. Bohmann nespochybňujú wittgensteinovskú ideu artikulovanú Winchom a vyjadrujúcu sociálnu podmienenosť jazyka a myslenia, tzv. *the logical society dependence thesis*.

Kritika Wincha podľa M. Gilbertovej. V tejto súvislosti sa mi vidí závažnejšia a zásadnejšia kritika M. Gilbertovej, lebo spochybňuje sociálnu determinovanosť myslenia a jazyka a argumentuje v prospech logickej nezávislosti intencionality od sociálneho, resp. od participácie individuálnej činnosti singulárneho subjektu na nejakej podobe kolektivity. Gilbertová vyvracia Winchovu tézu o zmysluplnom konaní, ktoré samo osebe je sociálne na základe pravidla, lebo Winch odmieta dištinkciu medzi zmysluplným a sociálnym, ktorú formuloval aj M. Weber.¹⁰ Proti spojeniu zmysluplného konania a pravidla možno namietkať, že možno konať zmysluplne, t. j. cieľavedome, intencionalne, racionálne, bez uplatnenia pravidla. (Takéto námietky formuloval napríklad Ch. Taylor: Keď idem na vychádzku, otočím sa, aby som identifikovala zdroj náhleho hluku, moje každodenné prípravy raňajok a to, ako si zaväzujem konverzky, ako narábam s mobilom pri telefonovaní a pod.) Pravda, týmto námietkam sa podľa Gilbertovej možno vyhnúť, ak

---

¹⁰ Pozri Weber, M.: *Metodologie, sociologie a politika*. Vybral a usporádal Miloš Havelka. Praha 2009, s. 134, § 1. Pojem sociologie a „smyslu“ sociálního jednání. O typech konání, konání a sociálním konání podľa M. Webera. Slovenský preklad pozri in: *K metodológii sociálnych vied*. Bratislava: Pravda 1983, s. 116 – 119. O druhoch konania u M. Webera pozri aj Novosád, F.: *Osud a voľba. Max Weber ako diagnostik modernej kultúry*. Bratislava: IRIS 1997, s. 20 – 23.

akceptujeme, že Winch *de facto* tvrdí, že každé zmysluplne konanie predpokladá uplatnenie pojmu ako pravidla. Zdrojom adekvátneho alebo neadekvátneho použitia uplatnenia nejakého pojmu je podľa Wincha výlučne spoločnosť, nejaký sociálny subjekt, lebo privátny jazyk nemôže stanoviť kritériá adekvátnosti. Individuum nemá schopnosť rozhodnúť, či to, čo v čo verí, o čom je presvedčené, ma zmysel. Možnosť izolovaného, privátneho a pritom adekvátneho používania jazyka, osvojovanie a chápanie pojmov a tzv. prirodzeného názoru (natural view) na tento problém obhajovali napr. P. Strawson (*Review on Philosophical Investigations*) a A. J. Ayer, (*Can there be a private language?*, 1954). Odpoveď na otázku, či argument privátneho jazyka je korektný, bude závisieť od toho, či nám iní dokážu porozumieť. Tento argument tvrdí, že jazyk ako sociálna praktika má logickú prioritu pred vedomím, lebo vysvetľuje naše intencionálne stavy.

Lenže M. Gilbertová tvrdí: „Winch vôbec neberie vážne možnosť, s ktorou ráta prirodzený, naturalistický názor. Potom to však s Winchovou argumentáciou vyzerá horšie, lebo nejde len o absentujúci krok argumentácie. Na jednej strane by musel demonštrovať, že aspekty prirodzeného postoja, ktorý povoľuje privátnosť, sú neakceptovateľné, lebo pokladá za udržateľné len implicitné tvrdenie, že jediným priestorom pre pravidlá je spoločnosť. Na strane druhej by Winch musel ukázať, že naše intuitívne chápanie pojmu osvojenia je nekoherentné, a nepripravovať pôdu pre jeho vylepšenú analýzu. To by skôr viedlo k radikálnemu záveru, že taká entita ako význam v intuitívnom ponímaní nejestvuje“ ([3], 99).

Treba odpovedať na otázku, či „prirodzený“ názor je udržateľný, alebo, inými slovami, či možno separátne pochopiť intencionalitu a sociálnu determinovanosť myslenia a jazyka. V tomto bode dávam Gilbertovej za pravdu: S týmto problémom zásadného významu nám P. Winch nijako nepomáha.¹¹

To sú v kočke základné podoby kritiky Winchovho antinaturalistického chápania sociálnej vedy, ktoré stojí a padá s pojmom pravidla zakotveného vo wittgensteinovskej ideji sociálnej podmienenosti myslenia a jazyka – a podľa všetkého aj logickej neoddeliteľnosti intencionality od jej lingvistických podôb.

Záver. Hoci typológia pravidiel, deskripcia druhov pravidiel a ich funkcie sú jedným z predmetov skúmania aj v sociálnych vedách (napríklad experimentálna ekonómia skúma pravidlá, ktorými sa riadia aktéri pri rozhodovaní, kultúrna antropológia sa zaujíma o pravidlá magických praktík spojených s kultom predkov, politológia sa venuje opisu a explikácii pravidiel generovania a udržiavania politickej moci v štáte, sociológia vykladá pravidlá tvorby sociálneho poriadku, trestné právo sa venuje pravidlám sankcionovania a miery postihu činov definovaných v právnom systéme ako kriminálne správanie a pod.), pojem pravidla nepokladám vzhľadom na jeho sémantickú vágnosť za kľúčový, pokiaľ ide o pochopenie a interpretáciu istej činnosti ako sociálneho správania a konania. V danom kontexte ma ale typológia pravidiel, ktorá môže byť celkom arbitrárna, nezaujímala, lebo v zornom poli bol metodologický problém: adekvátnosť a produktív-

---

¹¹ Typológiu pravidiel predkladá napríklad J. Peregrin; in: ([10], 34).

nost¹² wittgensteinovskej analógie s chápaním pravidla v jazyku.

Hoci pravidlo, jeho rozličné druhy, napríklad preskripcie alebo zákazy, príkazy, obmedzenia vymedzujúce istý priestor konania, konštitutívne alebo regulatívne pravidlá, konvencie a ich evolúcia, sa vcelku úspešne aplikujú, napríklad pri vysvetľovaní vzniku kooperácie (aj negatívnej) a rozličných stratégií koordinácie správania a ľudskej činnosti, nedomnievam sa, že pojem pravidla a idea sociálnej podmienenosti mysle a jazyka sú postačujúce a nevyhnutné podmienky vymedzenia podstaty a povahy sociálnych fenoménov a sociálnych faktov. Ani nevyhnutnosť spojenia medzi zmysluplnou činnosťou a pravidlom nepokladám za dostatočne plauzibilné, lebo intencionalitu ako vlastnosť vedomia, ktorá spočíva v schopnosti reprezentovať, možno nájsť aj na predlingvistickom stupni vedomia,¹³ takže hodnotenie správnosti a nesprávosti použitia výrazu nejakého jazyka nemusí byť výlučne v kompetencii spoločnosti. To je však už problém zdrojov normativity, povahy normatívnych postojov, problém predlingvistických foriem intencionality, možnosti existencie súkromného jazyka, myšlienkového experimentu osamelého Robinsona, ktorých tematizácia presahuje zámer tejto state.

Okrem pravidiel, takých či onakých, ktorými sa vysvetľuje konanie, jestvujú aj iné formy vysvetľovania, ktoré sa bez nich celkom dobre zaobídu: teória racionálneho rozhodovania, funkcionalistické a štrukturalistické explanácie ako osobitná forma kauzálneho vysvetlenia. V tomto smere nepokladám pravidlo za kľúčový pojem pri interpretácii a vymedzení špecifickosti sociálneho správania konania, hoci akceptujem jeho užitočnosť napríklad pri vysvetľovaní kooperácie a koordinácie sociálnych interakcií. Za problematickú pokladám analógiu jazykového správania a konania reglementovaného pravidlom ako adekvátnym nástrojom vysvetľovania sociálnych fenoménov a vymedzenia ich špecifickosti v porovnaní s prírodnými faktmi.

LITERATÚRA

- [1] BOHMAN, J.: *New Philosophy of Social Science*. Polity Press, Blackwell Publishers 1994.
- [2] DWORKIN, R.: *Když se práva berou vážně*. Praha: OIKOYMENH 2001.
- [3] GILBERT, M.: *On Social Facts*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press 1992.

---

¹² V tomto bode sa prikláňam k názoru, že intencionalitu možno uchopiť oddelene od jej lingvistických podôb; s tým súvisí aj to, že nie všetky mentálne fenomény, napríklad prežívanie bolesti, úzkosti a pod., sa vyznačujú intencionalitou, ktorá má reprezentujúcu funkciu.

¹³ Z. Palovičová zaujímavo interpretuje idey Ch. Taylora o spätosti sebaepochopenia a sebareferencie s normatívnym postojom a o závislosti normatívnych morálnych postojov a pravidiel či noriem od jazykovej reprezentácie. „Vyjadrenie prostredníctvom jazyka umožňuje človeku konštituovať morálne kritériá, ktorými sa riadi vo svojom živote. Chápanie určitých zámerov a túžob ako vyšších či nižších, zmysel pre niektoré zábery a túžby ako dôstojnejšie či prízemné by nemohli existovať bez jazyka, pretože by ich nebolo možné artikulovať. Taylor ukazuje, že bez ich vyjadrenia v jazyku by sme nemohli identifikovať, čo je vyššie, zmysluplné, morálne, či hodnotné. To znamená, že jazyk je pre existenciu celej škály morálnych noriem a hodnôt nevyhnutný“ ([9], 704).

- [4] HABERMAS, J.: *Teória jazyka a východiská sociálnych vied. Úvodné štúdie a dodatky k teórii komunikatívneho konania*. Bratislava: Kalligram 2011.
- [5] HART, A. L. H.: *Právo, sloboda a morálka*. Bratislava: Kalligram 2003.
- [6] HOLLIS, M.: *The Philosophy of Social Science. An Introduction*. Cambridge University Press 1994.
- [7] KOŤÁTKO, P.: *Význam a komunikace*. Praha: Filosofía, nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR 1998.
- [8] MAUSS, M.: *Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech*. Praha: KLAS, SLON 1999.
- [9] PALOVIČOVÁ, Z.: Sebainterpretativnosť a etika. In: *Filozofia*, 61, 2006, č. 9, s. 699 – 713.
- [10] PEREGRIN, J.: *Člověk a pravidla. Kde se berou rozum, jazyk a svoboda*. Praha: Dokořán 2011.
- [11] SEARLE, R. J.: *Making the Social World. The Structure of Human Civilization*. Oxford University Press 2011.
- [12] SEDOVÁ, T.: K niektorým aspektom interpretativizmu v sociálnom poznaní. In: *Filozofia*, roč. 66, 2011, č. 8, s. 769 – 781.
- [13] SEDOVÁ, T.: Návrat psychologizmu. Pandorina skrinka, alebo nové inšpirácie pre filozofiu? In: *Filozofia*, roč. 65, 2010, č. 8, s. 738 – 749.
- [14] SEDOVÁ, T.: *Úvod do filozofie sociálneho poznania*. Bratislava: STIMUL 2000.
- [15] SELLARS, W.: Philosophy and the Scientific Image of Man. In: *Analytic Philosophy. An Antology*. Ed. By A. P. Martinich and D. Sosa. Blackwell Philosophy Antologies. Blackwell Publishers 2001, pp. 473 – 496.
- [16] SIMMEL, G.: Exkurz o probléme: Môže existovať spoločnosť? In: *O podstate kultúry*. Bratislava, Kalligram 2003, s. 197 – 212.
- [17] ČERNÍK, V. – VICENÍK, J.: K otázke predmetu spoločenských vied. In: Šuch, J. (ed.): *K otázkam metodológie vied (spoločenských a prírodných)*. Fakulta humanitných vied Univerzity Matej Bela v Banskej Bystrici 2011, s. 5 – 26.
- [18] WILLIAMS, B.: *Na počátku byl čin. Realizmus a moralismus v politické diskusi*. Červený Kostelec: Pavel Mervart 2011.
- [19] WINCH, P.: *Idea sociální vědy a její vztah k filosofii*. Brno: CDK 2004.
- [20] WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*. Bratislava: FO, Pravda 1979.

Internetový zdroj:

Bicchieri, Cristina and Muldoon, Ryan: *Social Norms, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2011 Edition)*, Edward N. Zalta (ed.), URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/spr2011/entries/social-norms/>>.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/0207/09.

Tatiana Sedová
 Filozofický ústav SAV
 Klemensova 19
 811 64 Bratislava 1
 SR
 e-mail: tanasedova@gmail.com